

A kiberpesszimizmus és a digitalitásba születés diskurzusai a társadalmi felgyorsulás tükrében

DÉRI ANDRÁS

DÉRI ANDRÁS:

PhD, tanársegéd / Ph.D., junior assistant professor

ELTE / Eötvös Loránd University

E-mail: deri.andras@tok.elte.hu

Abstract (The Discourses of Cyber-Pessimism and the Digital Nativity in the Mirror of the Acceleration of Social Changes) *New media and networked technology plays a crucial role in the socialization processes and everyday lives of more and more people born in the past decades. Thus it is not surprising that many discourses emerged to evaluate and interpret these tendencies. These discourses are often embedded in cyberoptimistic or cyberpessimistic narratives. Both narratives usually share technological determinism, and while anti-internet discourses are mostly built upon the presumed negative effects of social acceleration and/or a generation-based approach of young people, pro-internet discourses emphasize the positive effects of connectivity on social capital accumulation, and the desired nature of technological progress. This study, through literature review and a focus group research, highlights the parallel nature of everyday and scholarly discourses of cyberpessimism and its connections to the narrative of social acceleration, as well as an oversimplifying interpretation of the generational approach. The study also aims to create a theoretical model through the results of the research to put overgeneralizing causal models characteristic of many popular theories in context, by building on the concept of youth transition.*

Keywords *networked individualism, generational theories, social acceleration, digital inequalities, cybersociality, youth transition*

Rezumat (Discursuri de pesimism cibernetice și nativitate digitală în oglinda accelerării schimbărilor sociale) *Noile mijloace media și tehnologia de rețea joacă un rol crucial în procesele de socializare și în viața de zi cu zi a tot mai multor persoane care s-au născut în ultimele decenii. Astfel, nu este surprinzător faptul că au apărut multe discursuri pentru a evalua și interpreta aceste tendințe. Aceste discursuri sunt adesea înglobate în narațiuni cyberoptimiste sau cyberpesimiste. Ambele narațiuni au în mod uzual un determinism tehnologic, iar în timp ce discursurile anti-internet se bazează în principal pe presupusele efecte negative ale accelerării sociale și / sau pe o abordare generată de tineri, discursurile pro-internet subliniază efectele pozitive ale conectivității asupra acumulării capitalului social, și natura dorită a progresului tehnologic. Acest studiu, prin revizuirea literaturii și prin cercetarea unui focus grup, evidențiază natura paralelă a discursurilor zilnice și științifice ale cyberpessimismului și legăturile sale cu narațiunea accelerării sociale, precum și o interpretare prea simplificatoare a abordării generaționale. Studiul urmărește, de asemenea, să creeze un model teoretic prin rezultatele cercetării pentru a pune mode- le de cauzalitate generalizate, caracteristice multor teorii populare în context, bazându-se pe conceptual de tranziție a tinerilor.*

Cuvinte cheie *individualismul în rețea, teoriile generațiilor, accelerarea socială, inegalitățile digitale, cybersocialitatea, tranziția tinerilor*

Az elmúlt évtizedekben születők egyre nagyobb részének szocializációs folyamataiban és mindennapjaiban játszik kiemelkedő szerepet az újmédia, a hálózatra kapcsolt technológia. Ezen folyamatok eredményeképpen számos olyan elmélet született, mely a technológia mindennapokra gyakorolt hatását vizsgálja. Kiindulópontokként az online közösségi életre vonatkozó tudományos diskurzusokat tekintjük át.

A tudományos diskurzusok tengelyei

Az online szociabilitással kapcsolatos számos nagy karriert befutó elmélet egy-egy fókuszát emeli ki a közösségi élet digitális vonatkozásainak. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – az elmúlt évek és a jelen idők tudományos diskurzusainak kiemelkedő elméleteinek kritikai értelmezésével adjuk meg a hétköznapi és tudományos narratívák összefüggéseinek keretrendszerét. Természetesen ezeken kívül számos nagyon nagy hatású és jelentős elméleti keretrendszer létezik, azok azonban jellemzően a közösségi élet változó terei helyett inkább a gazdasági élet jellegzetességeire helyezik a hangsúlyt (pl. Castells, 2005), a kiberbiztonság kérdéseire (pl. adatvédelem, online bántalmazás) vagy a személyes identitás változásaira (pl. van Halen–Janssen, 2004).

A digitális generációk

Mint a lapszámban szereplő tanulmányunkban (Bauer–Déri, 2017) is jeleztük, az olyan generációs elméletek, mint a digitális bennszülöttekkel kapcsolatos (ld. Prensky, 2001), túláltalánosítók, és a digitális egyenlőtlenségek számos aspektusának vizsgálatát kódösitik (ld. pl. Déri, 2013; Helsper–Eynon, 2010). A mára klasszikussá váló Prenskyhez köthető elmélet heves kritikájában olykor a netgeneráció mítoszáról is beszélnek (ld. Schulmeister, 2013), s részben a generáció szociológiai fogalmának devalválásával, jelentésének egyszerűsítésével, köznapivá tételével vádolják a túláltalánosító elméletalkotókat és az elterjesztésben nagy szerepet játszó médiamunkásokat, részben pedig a technológiai determinizmust róják fel ezen elméleteknek. „A néhány e-learning elkötelezett által táplált várakozás, miszerint mindenki csatlakozni fog, csakis csalódáshoz vezethet. A proaktív felhasználók csoportja nem fog egy minimális aránynál magasabbra emelkedni, mert nem mindenki tudja elsajátítani a mindenkori részvételhez szükséges önszerveződést. (...) Nem realiztikus tehát azt várni, hogy mindazon emberek, akik egy innovációt fogékonyan használnak, aktívan fogják használni azt. A tartalmat generáló aktív internethasználók mindig kisebbségben lesznek, de ezt nem kell negatív értékelésként tekinteni [hanem egyszerűen a sokféleség adottságát kell elfogadni]” (Schulmeister, 2013: 34).

A generációs elméletek azonban nemcsak a kiberoptimista diskurzusokban jelennek meg hangsúlyosan. A technológia negatív pszichológiai hatásairól szóló szakirodalom egyik klasszikusa, Sherry Turkle, bár nem problematizálja a generáció fogalmát, rutinszerűen használja azt az idősebbek és fiatalabbak szokásainak szembeállítására. Például amikor az érzelmek kifejezésének technológia által mediált voltát írja le, az általa megfigyelt egyedi jelenséget „generációs stílusként” általánosítja (ld. Turkle 2011: 176). Ez egyébiránt a generációs megközelítések alkalmazóinak egy másik tipikus hiányosságára is rávilágít: a reprezentativitás figyelmen kívül hagyására. Ez számos, főleg a pszichológia területéről érkező elméletnél megfigyelhető (ezekre a következő alfejezetben is láthatóak lesznek példák: valamennyi, e cikkben idézett pszichológiai kutatás nem reprezentatív minta alapján vont le következtetéseket).

A hazai, digitalitással kapcsolatos népszerű tudományos diskurzusok közül kiemelhető Tari Annamária generációs elmélete, amely egységes értelmezési ke-

retrendszeret kínál. Köteteiben, melyek címéül a generációk angolszász elnevezéseit használja, több helyen találunk egyéni megfigyelésekből származó általánosításokat. Így például az Y-generációról (ami alatt a szakirodalom a 80-as, 90-es években születetteket szokta érteni, és már a digitalitásba születőkként tekint rájuk) egyebek mellett azt írja: „Már nem »engedelmes munkaerők«, hanem sokszor öntörvényű személyiségek, akiknek a munkahely csak egy a sok közül, amit bármikor meg lehet változtatni. Nem szívesen maradnak olyan helyen, ahol a cég iránti lojalitás elvárása túl erős”. (Tari, 2010: 23). Jelen idézetről, amellett, hogy bizonyos csoportok (feltehetően az urbánus középosztály egyes részeinek) pontos leírása is lehet (nem véletlen, hogy a generációs megközelítések az oktatásügy melletti másik népszerű alkalmazási környezete a reklámpiac), látni kell, hogy ez a mai fiatalok egészére természetesen nem feltétlen igaz. Példaként említhető, hogy 2016-ban a magyarországi 15–29 évesek kétharmada nem tervez külföldi munkavállalást vagy tanulást (a külföldre költözés 17%-uk rövidtávú perspektívájában szerepelt, ami kevesebb is, mint 2012-ben), 61%-a nem tervez saját vállalkozást, startupot indítani a közeljövőben (mindössze 15%-uk válaszolt „inkább igen”-nel) (Székely–Szabó, 2016). A Z-generációt (ami alá, szintén az angolszász megközelítésből levezetve, a 1990-es évek második felében, és a 2000-es években születetteket szokás sorolni) Tari (2011) szerint a globalitás jellemzi, tagjai hasonló értékpreferenciákkal jellemezhetőek, és – az online jelenlétét tekintve például – „nyilván nincs birtokában ennek a tudásnak [a különböző résztvevők közötti konfliktusok megoldóképleteinek]” (Tari, 2011: 120). Sajnos ezen elméletet is nehéz reprezentatív adatokon tesztelni, az értékorientációk különbözőségére jó példát nyújthat Sólyom Barbara (2016) kvalitatív kutatása, aki általános iskolás gyerekekkel interjúzva igen sok, a „netgenerációval” kapcsolatos mítosznak teljesen ellentmondó eredményt kapott, és már az okostelefon előnyeinek és hátrányainak megítélésében sem tapasztalt konszenzust.

Mindazonáltal a generációs megközelítés általános relevanciáját érdemes lehet megvizsgálni. A szociológiai irodalom alapvető elmélete, Mannheim Károly generációkról alkotott meghatározása a „lenyomathipotézis” névvel illelhető, amely szerint „egy-egy nemzedék arculatában a történelmileg változó erők és sajátos szellemiségek különös lenyomatait, mintázatait [lehet látni]. Mannheim szerint tehát a nemzedék legfontosabb szociológiai vonása az összetartozás, a korosztály »mi-tudatának« szövetét alkotja. Olyan lelki valóság alakul ki ebből, ami közös orientáción és közös élményeken alapul”. (Somlai, 2014:11). Mannheim értelmezése szerint tehát az azonosságtudat kulcsfontosságú a generáció fogalmának alkalmazásához, ez azonban alapvető kérdéseket vet fel: a technológia sokféle használata, a gyakran eltérő célok és értékek alapvetően megkérdőjelezzik a generáció ezen értelmének alkalmazhatóságát.

A generáció organikus, identifikációs alapú és nem pontosan meghatározható jellegével szembe szokás állítani a kohorsz fogalmát, amely egy nominális, a kutatók által létrehozott, fix határokkal illelhető kategória, amely inkább lokális, szubkulturális sajátosságokkal írható le, semmint a kollektív tudat kulturális mintáival (ld. Burnett, 2010). Ezek alapján úgy tűnik, a netgenerációról beszélők általában vagy inkább a kohorsz jellegzetességeire utaló implicit fogalmi kere-

tekkel jellemezhető (mint pl. Prensky, aki identitáselemek helyett inkább kulcs-változók mentén történő különbségtételekkel magyarázza az elkülönítést), vagy a kohorsz és a generáció fogalmi különbségeinek elmosásával hoznak létre különösképpen azonosított, gyakran nagyon is rögzített csoporthatárokat, s kapcsolnak identifikációs alapokat is ezen kategóriákba tartozókhoz. Ez utóbbi értelmezés mentén érdemes utalni Kraniauskiene (2007) megközelítésére, aki Richard Jenkins identitáselméletét kapcsolja a generációk jelentéstartalmának kérdéseihez. Jenkins ugyanis különbséget tesz nominális és virtuális identifikáció között: „egy identitás megnevezése és élménye között. Elképzelhető, hogy egyének egy csoportja osztozik egyazon nominális identitásban, amely nagyon eltérő dolgokat jelent számukra a gyakorlatban, eltérő következményekkel jár életükre” (Jenkins 2008: 44). Jenkins ehhez nem sokkal később azt is hozzáteszi, hogy míg analitikusan könnyen elkülöníthető a két fogalom, a való életben „mindenhol krónikusan összefüggnek” (Jenkins 2008: 45). Az összefüggések rendszerében a társadalmi intézmények és a hatalom dimenziója különösen jelentős, amennyiben a nominális kategóriából „kumulatív címkézési folyamatok” révén lehet az egyénekre nézvést az identitáskategóriának következménye (Jenkins 2008: 99). A netgeneráció fogalmát illetően ilyen vizsgálatok valószínűleg még nincsenek, azonban a „Millennial Generation” (amelyet egyébként gyakran az Y-generáció fogalmával feleltetnek meg, ld. pl. Pál, 2013) amerikai recepciója már felfigyelt erre a jelenségre, s miközben valóban számos újság- és szakcikk használja kritikátlanul, már több éve megjelentek publikációk a túlegyszerűsítő narratíva hiányosságairól, hibáiról (ld. pl. Real et al. 2010, akik az amerikai építőiparban dolgozók reprezentatív mintáján állapították meg, hogy a munkaéthosszal kapcsolatos eltéréseket sokkal inkább magyarázza a tapasztalat, a pozíció és az életkor, mint a generáció; vagy Fogarty, 2008, aki az empirikus adatok híján történő túláltalánosítást kritizálja). Raymer és szerzőtársai (2017) egyenesen fordított age-izmusról beszélnek az amerikai kontextusban, és meggyőzően érvelnek amellett, hogy a fiatalok negatív társadalmi megítélése erősen kapcsolódik a generációs különbségek diskurzusához. Kvalitatív kutatásuk tanúsága szerint „noha a generációs különbségek témája nagy figyelmet kapott, az empirikus kutatások számos elgondolást nem tudtak igazolni. A generációs különbségek történetei mégis uralkodók maradtak. Ezek a történetek megerősítik a már létező fordított age-ista ideológiákat, amelyek aztán fordított korosztályalapú diszkriminációhoz vezetnek [a munkaerőpiacon]” (Raymer et al. 168).

Mindezek alapján az feltételezhető, hogy a generáció nominális kategóriája a média és a tudományos mainstream címkézési folyamatai révén válhat virtuális identitáskategóriává is, amire az angolszász környezetben számos példa látható. A kontinentális Európa területén valószínűbb, hogy Rolf Schulmeister német oktatáskutató elgondolása áll közelebb a valósághoz: „A szóban forgó életkori kohorsz nem rendelkezik a generációkat definiáló egyetlen jellemzővel sem: homogenitás, identitás, önmeghatározás, közös gyökerű élmények, történelmi referenciásemények vagy az élethez fűződő kollektív attitűd” (Schulmeister, 2013: 31). Ezzel együtt a hazai kontextusban ennek további vizsgálatai is szükségesek lennének, az azonban bizonyos, hogy a túlegyszerűsítő és gyakorta normatív generá-

ciófogalmak csak erős megkötésekkel használhatók, véleményünk szerint inkább a kohorsz fogalmának használata indokolt, ha mindenképpen pontosan meghatározott életkori keretekről kívánunk beszélni.

Hálózatba kapcsolt individualizmus

Az online terek és infokommunikációs eszközök gyökeresen átalakították a társadalom értelmezésének keretrendszerét. „A kultúra és közösség keményen definiált határait tartalmazó definíciókat ma az online közösségi élmény és interakció folyékonyabb értelmezései veszik át” (Kozinets, 2015: 246). Mindennek keretrendszeréről ld. Bauer és Déri e lapszámbeli tanulmányában az újmédia fogalmát.

A szociológusok által használt, talán leginkább kanonizált keretrendszer a közösségi internet-életmódra és közösségiségre gyakorolt hatásaira leginkább a Barry Wellman nevéhez köthető koncepció vetíthető rá, a hálózatba kapcsolt individualizmusról. Az elmélet az online kapcsolattartással jellemezhető társadalmiszerveződésnek, a „hálózati operációs rendszernek” egy ideáltipikus képét vázolja fel. A rendszer kialakulása Wellman szerint három fő okra vezethető vissza, melyek az egyéni életkörülményeket is befolyásolják. A közösségi hálók forradalma a kapcsolattarasi lehetőségek kiszélesedését, az internet forradalma a kommunikációs lehetőségek és tájékozódási módok átalakulását eredményezte, végül a mobilforradalom „lehetővé tette az IKT-k számára, hogy testünk kiegészítői legyenek, ezzel megteremtve a lehetőséget, hogy barátainkat és az információkat akarattunktól függetlenül elérhessük, bárhová megyünk is”. (Wellman–Rainie 2012: 12) Ennek következtében, Wellmanék értelmezése szerint, a beágyazott csoporttagság helyett a behálózott egyéni kapcsolódások határozzák meg az egyének helyzetét, a csoporttagság pedig többszörös és részleges lehet. Mindennek kontextusa a hálózatba kapcsolt nyilvánosság, amely a fogalom megalkotója, „danah boyd¹⁹” (2014) szerint négy használati jellemzővel (affordanciával) írható le:

- „tartósság: az online megnyilatkozások és tartalmak tartós fennmaradása;
- láthatóság: a lehetséges közönség, akik tanúi lehetnek;
- terjeszthetőség: a tartalom megosztásának egyszerű volta; és
- kereshetőség: a tartalom megtalálásának lehetősége” (boyd, 2014: 11)

Ezen affordanciák jól jelzik a digitális kultúrában rejlő ellentmondásokat, amelyeket Rab Árpád (2016) a „digitális kultúra kettős köreként” értelmez, és hét, egymással összefüggő, kölcsönhatásban lévő dinamikus (gyakran ellentét-) párként ír le (ld. Rab 2015). Mivel ezen jellemzők gyakran egymásra hatva befolyásolják a digitális kultúra jelenségeit, könnyű a túlegyszerűsítések hibájába esni. „Ezért (is) érez az ember csúsztatásnak, vagy felemásnak számos – főleg a populáris médiában – felröppenő eredményt, adatot a digitális kultúra világából”. (Rab 2015: 20)

Éppen ezért nem meglepő, hogy az összekapcsoltság értelmezései nem feltétlenül értéksemlegesek. A hálózatba kapcsolt individualizmus elmélete általában a kiberoptimista tudományos diskurzusokban köszön vissza, Wellmanék ugyanis rendre igyekeznek cáfolni a (jellemzően pszichológiai alapokon nyugvó) anti-internet-elgondolásokat (erről ld. Bauer–Déri 2017).

Az elmélet nem pszichológiai irányú kritikái (illetve átértelmezései) inkább a kiberbiztonság kérdéseivel kapcsolódnak. Van, aki egyenesen „megfigyelve ellenőrző individualizmusról” [surveillant individualism] beszél, mint egy jelenkori felügyeleti gyakorlat, amely „a tömegindividualizmus által jellemzett társadalom terméke, amelyben az egyének mindennapi gyakorlataik részeként megfigyelik és ellenőrzik egymást, nem elsősorban szervezetek és csoportok képviselőiként, hanem egyéni minőségükben” (Ganesh 2016: 168). A biztonság kérdéskörét természetesen akár külön értelmezési keretként is kezelhetnénk, ez azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit, csakúgy, mint a (szintén szociológiai természetű és szintén a konnektivitással összefüggő premisszákból induló) politikai részvételi megközelítés, ahol a kezdeti optimizmus helyét szintén egyre inkább átveszik az árnyaltabb értelmezések. Például Margetts, Hale és Yasserl, (2014) amellet érvelnek, hogy a digitalitás ösztönözheti a mikroparticipációt, de a komolyabb kollektív cselekvést kevésbé, vagy Tufekci (2017), aki a serpák hegymászásban nyújtott segítségéhez hasonlítja a közösségi média szerepét a mozgalmi szerveződésben: segít gyors sikereket elérni, de problémák esetén a kellő tudás és tapasztalat híja komoly veszélyeket hordozhat magában.

Online (közösségi) tevékenységek

Az újmédia használatával kapcsolatos talán leginkább széttartó diskurzus az online (társas) tevékenységek leírásának és értékelésének diskurzusa, ebben tulajdonképpen minden más diskurzus elemei megtalálhatók. Két ok miatt lehet érdemes mégis külön említeni: egyrészt, mert a leíró jellegű adatelemzések más diskurzushoz nem kapcsolhatók. Másrészt pedig, mert az értékelő jellegű diskurzusok, amelyekről külön beszélünk, általában ehhez az explicit kerethez kapcsolódnak (ebben az esetben tehát narratíváról nem beszélhetünk, nincs koherens „történet”). Az értékelő jelleg itt gyakran összekapcsolódik a generációs nézőponttal (általában a kiberpesszimista narratívákban) vagy az összekapcsoltsággal, a hálózatba kapcsolt individualizmus keretrendszerével (az optimistább diskurzusokban). Utóbbira példa az internethasználat társas kapcsolatokra gyakorolt hatásainak szociológiai jellegű, reprezentatív adatokon nyugvó vizsgálata, amely a legtöbb esetben funkcionális helyettesítés hipotézisét cáfoló eredményekre jut (ld. Raine–Wellman, 2012). Magyar adatokkal kapcsolatban Csüllög Krisztina (2012) adatelemzése, illetve a TABBY projekt eredményei is erre engednek következtetni: „A fizikai jóbarátok száma tehát nemhogy csökkenti, hanem egyenesen növeli az online töltött időt”. (Eszter Alapítvány, 2013: 3)

Az online szociális élet értelmezési keretei számos, leíró jellegű vizsgálatot is indukálhatnak, erre találhatunk példákat a rendszeres magyarországi ifjúságkutatásokban is, ebből egyebek mellett kiderül, hogy 2016-ban a fiatalok 80%-a napi szinten használta a Facebookot, valamint a „közösségi oldalakat leginkább szórakozásra és információszerzésre használják a fiatalok. Szórakozás céljából a fiatalok háromtizede (30 százalék) keres fel napi gyakorisággal online közösségi oldalakat. Legalább naponta 22 százalékuk általános információszerzés, míg 16 százalékuk a helyi hírekkel kapcsolatos tájékozódás céljával használja ezeket az oldalakat” (Székely–Szabó 2016: 62). Gyakori az online tevékenységek alapján törté-

nő klaszterképzés is. Az EU Kids Online 2010-es adatain például (az összes vizsgált országot tekintve) hat csoportot különítettek el (ld. Ságvári, 2014: 147. sk.):

- korlátozott tanulók: viszonylag kevés internethasználat jellemzi őket, főleg tanulási céllal – a legfiatalabb életkori profilú csoport
- fiatal networkölők: aktívak, de az internetet alig használják tanulásra, ehelyett kapcsolatépítés, kommunikáció
- mérsékeltek: sok tevékenység jellemzi őket, beleértve a tanulást is, de a kommunikáció kevésbé
- sokoldalú felfedezőik: hosszas interneten töltött idővel jellemezhető csoport, átlag feletti tartalomgeneráló tevékenység
- intenzív játékosok: napi több mint három óra internethasználat, sokféle tevékenység, leginkább játék, legkevésbé tartalomgenerálás és tanulás
- tapasztalt networkölők: szinte semmi játék, de sok kommunikáció és kapcsolatépítés jellemzi őket (ez a legidősebb profilú csoport)

Amellett, hogy a fenti tipológia jól mutatja, milyen jelentős eltérések lehetnek az újmédia fogyasztási szokásaival kapcsolatban (ez szintén jelzi az általánosító generációs alapú elméletek korlátait), jó illusztrációja lehet az értékelő elemeket mellőző diskurzusoknak.

Az online közösségi tevékenységek negatív, disztópikus keretrendszerének egyik leginkább kidolgozott elmélete Shery Turkle (2011) nevéhez köthető. Turkle egy olyan világot tár elénk, ahol az online világ elveszíti „tükörország”-jellegét (Turkle maga él ezzel a metaforával, utalván az asztali számítógépek világára és arra, hogy az internet eléréséhez könnyen tudatosítható gyakorlatokat kellett végezni), és észrevétlenül hálózza be teljes létünket. E világban identitásunk darabokra hullik, s különálló online identitások jönnek létre (danah boyd [2014] ezzel szemben azzal érvel, hogy itt szó sincs pszichológiai értelemben vett többszörös identitáskreálásról, egyszerűen az énbemutatás változó technikáiról: különböző közönségek és normarendszerek számára választott technikákról, amelyek olykor tudatosak, máskor spontán reakciók a közösségi oldalak által kínált keretekre). Turkle disztópiájában a közösségek támogató, erős kötéseken nyugvó jellegét átveszik a networkök efemer, felszínes, gyenge kötése, amelyek nem összekötnek, hanem lefoglalnak, ahol egyedül vagyunk együtt: „azért csatlakozunk fel, mert elfoglaltak vagyunk, de végül több időt töltünk a technológiával, és kevesebbet egymással” (Turkle, 2011: 448). Az elmélet ezen elemeinek kritikusai szerint azonban mindez téves okságon nyugszik, s az internet inkább apró ellenhatást fejt ki a későmodern világ bizonytalanságaira. A hosszú munkaórákra, migrációra, lakhatási válságokra és a televízióra, „a tökéletes elidegenítő-gépezetre” (Tufekci, 2012a), illetve arra, hogy a fiataloknak kevesebb (fizikai) tere van a közös időtöltésre, mint korábban, részben a piaci szolgáltatók térnyerése miatt, amelynek következtében egyre kevesebb könnyen (és ingyen) hozzáférhető tér marad (boyd, 2014).

Mindazonáltal a Turkle által is felvázolt narratíva nagyon hatásos értelmezési keretet nyújt számos, főleg a pszichológia tudományából eredő hipotézisnek. Az elmagányosítás melletti másik ilyen, gyakorta visszatérő és a sajtót is meghódító diskurzus az online közösségi aktivitás és a narcizmus kapcsolatait vizs-

gálja. Azon kutatások, melyek a korrelációból nem vonták le rögtön a hatásos „a Facebook nárcisztikussá tesz” következtetést, hanem az okság irányát is vizsgálták, inkább arra jutottak, hogy az okság vagy fordított: a nárcisztikus személyiségek használják intenzívebben a közösségi oldalak bizonyos funkcióit (ld. pl. Ryan–Xenos, 2011), vagy nem létezik: a Facebook-tevékenységek kísérleti manipulálása nem vezetett a nárcizmus változásához (Horton, et al. 2014).

Digitális egyenlőtlenségek

A digitális egyenlőtlenségek kérdéskörével részletesen foglalkozunk egy másik tanulmányunkban (ld.: Bauer–Déri 2017), itt most az ezzel összefüggő tudományos diskurzusok említése a célunk. Az ezzel kapcsolatos irodalom kezdetben sokáig a digitális szakadék, a hozzáférés kérdéseire összpontosított, és egy párhuzamos diskurzusban jelent meg a digitális írástudás. Manapság – elsősorban persze azért, mert a nyugati világban egyre kevesebbet érint a hozzáférésből való teljes kimaradás – a skillek, az IKT- és internethasználattal összefüggő tudások és készségek vizsgálata is központivá vált, és az egyenlőtlenségek dimenziójában értelmeződik. A digitális kirekesztődés [exclusion] értelmezése tehát sokoldalúságában nyer átfogóbb értelmet, amely „az IKT-vel kapcsolatos hozzáférésből, írástudásból és részvételből áll, és a hagyományos egyenlőtlenségekben gyökerezik” (Helsper 2017: 1). Mint Helsper (2017) megjegyzi, az IKT-k használatával kapcsolatos tudományos diskurzusok általában egyéni jellegzetességekre fókuszáltak: „a digitális egyenlőtlenségek okait vagy makroszintű strukturális keretektől eredeztették, amelyek társadalmi-gazdasági és kulturális csoportok közötti egyenlőtlenségekhez vezetnek, vagy egyéni mikroindividuális tényezőkből, mint a személyiség és a készségek”. (Helsper 2017:2). Mint ilyen, a hozzáférést, a skilleket és használati módokat abszolút kategóriákhoz (sávszélesség, tudásszintek, elköteleződés) mérten vizsgálták. Helsper ezek mellett a relatív hátrányok, a relatív depriváció vizsgálatát is javasolja. A relatív digitális depriváció szempontja különösen jelentős, ha az egyéni attitűdöket vizsgáljuk, hiszen az internethasználattal kapcsolatos percepciókat nagyban befolyásolhatják a referenciacsoport jellegzetességei.

A digitális egyenlőtlenségek vizsgálatának másik jelentős elméleti kerete a társadalmi tőke online komponenseinek kérdésköre. Ez az utóbbi időben az online közösségi oldalak (social networking sites, SNS) tevékenységeire fókuszál (részben reflektálva arra a változásra, amely a közösségi oldalak természetét érinti: a tanulmányunkban [Bauer–Déri, 2017] elméleti szinten megkülönböztetett közös ismeretségen és online tevékenységen alapuló kapcsolódást biztosító oldalak a gyakorlatban egyre inkább konvergáltak-konvergálnak). A társadalmi tőke növelésének online elemeit három általános mechanizmussal szokás jellemezni (ld. Pearce és Rice, 2017): kapcsolatfenntartás; új kapcsolatokhoz és információhoz való hozzáférés (ezekről ld. Bauer–Déri 2017) és a reputáció építése, amelynek módja lehet a tartalommegosztás és a közösségi tapasztalatátadás (pl. éttermek értékelése, ajánlása).

A digitális egyenlőtlenségek kérdésköre a mainstream hazai kontextusban (illetve a szakpolitikai keretrendszerekben általában is) elsősorban a digitális

írástudás, médiatudatosság jelent meg, ez köszön vissza a digitális gyerekvédelmi stratégiában², amely szerint „kijelenthető, hogy az első és a legfontosabb védelmet a tudatosítás által kell elérni. A gyermekekben ki kell alakítani egy olyan szemléletet, amellyel önmagukat lesznek képesek megvédeni – függetlenül bármilyen további intézményesített védelmi megoldástól, rendszertől” (28. oldal). A stratégia, bár komolyabb reflexiók nélkül használja a generációk fogalmát, ezt egy szöveghelyen kontextusba helyezi: „Tévhit azonban, hogy egy bizonyos kor felett már nem lehetséges az átmenet az offline állapotból az online »írástudás« felé.” (16. oldal) A legjelentősebb kutatási projektek is ezen kontextushoz kapcsolhatók: Az EU Kids Online a gyerekek internethasználati szokásait vizsgálta, s ezen nézőponton belül volt kiemelt vizsgálati szempont a kockázati tényezők és a digitális írástudás kérdésköre (ld. pl. Ságvári, 2014), míg a TABBY projekt elsősorban a cyberbullying, az online zaklatással kapcsolatos áldozattá vagy elkövetővé válás kockázati tényezőit vizsgálta (ld. pl. Eszter Alapítvány, 2013)

Attitűdök

Az online szociabilitással kapcsolatos attitűdök hangsúlyos kutatása viszonylag friss tendencia. Egy kifejezetten korai vizsgálat a magyar kontextushoz köthető, 2008-ban ugyanis Csepeli György és Prazsák Gergő „az EVS [Európai Értékkrendvizsgálat] kérdőívhez csatlakozva, 14 állítás segítségével vizsgált[ák] az internettel kapcsolatos attitűdöket” (Csepeli–Prazsák, é.n.), s ezen állítások közé több, az online kapcsolattartásra vonatkozó is (erről részletesebben ld. Bauer–Déri 2017). Egy másik jelentős kivétel az Oxford Internet Survey, amely már 2005-ben is tartalmazott a társas szociabilitással kapcsolatos attitűdökre vonatkozó kérdéseket³. Ezzel együtt a korabeli vizsgálatok jelentős része az internettel kapcsolatos attitűdöket inkább a technológiai fejlődés, a munkaszervezés átalakítása, és általános diszpozíciók mentén vizsgálta. Ezt a fókuszot jól mutatja az olykor máig használt internetes attitűdskála (General Internet Attitude Scale, GIAS), amely egy, a számítógépekkel kapcsolatos attitűdskála többször továbbfejlesztett verziója, s nem tartalmaz a közösségi internethasználatra vonatkozó itemeket (ld. Joyce–Kirakowski, 2015).

Az attitűdök vizsgálatát igen gyakran kapcsolják a digitális egyenlőtlenségek kereteihez, elsőként talán Ellen Helsper (2008), aki a kirekesztődés egyik lehetséges okaként tekint az attitűdökre – ezt akkor a megbélyegző társadalmi környezetnek tudta be, amely a hátrányosabb helyzetű csoportokat távol tarthatta az internethasználatától. Ahogyan az internethasználat terjedése egyre több nyugati országban a telítődési ponthoz közelített, úgy mozdult el az attitűdökkel kapcsolatos fókusz a hagyományos egyenlőtlenségi dimenzióktól (és ezért is lehet az, hogy Tufekci [2012b] a digitális szakadék harmadlagos szintjeként tekint rá). Ennek következtében születhetett meg a kiberaszocialitás-skála, amely az internethasználókat az online szociabilitás szempontjából helyezi el az ettől irtózó és a kifejezetten ezt preferáló skáláján, vagy a fent említett Oxford Internet Survey 2013-as eredményeinek öt klasztere:

1. Az internet által magukkal ragadottak [e-Mersives], akik hatékony eszközként, társas facilitátorként tekintenek az internetre.

2. Techno-pragmatisták, akik az internet instrumentális hatékonyságában hisznek.
3. Kiber-tudorok [Cyber-savvy], akik élvezetet, közösséget keresnek online, és információkat szereznek be, de óvatosak az időpazarlással, frusztrációkkal, privátszférával kapcsolatban.
4. Kiber-mérsékelték, akik közönyösebben viszonyulnak az internethez.
5. Adigitálisak, akik kényelmetlenül érzik magukat online (Dutton–Blank, 2013).

Az attitűdök szerepét kvantitatív adatokon vizsgálók általában azt találták, hogy a szociodemográfiai tényezőknél közvetlenebb hatással bírnak az attitűdök az internethasználati viselkedésekkel kapcsolatban (ld. Dutton – Blank, 2015). Mi a továbbiakban is a kiberaszocialitás-hiperszocialitás fogalmi keretrendszerét használjuk, az ugyanis egy általánosabb értelmezési keretet nyújt az adatoktól függő klaszterezésnél (amelynek egy másik példájához ld. Dutton – Reisdorf, 2017, akik az internet kultúráiként azonosítják az internethasználattal kapcsolatos, az attitűdök és vélekedések által meghatározott jellemzőket, és oksági modelljükben a demográfiai tényezők függvényének tekintik, amelyek közvetlenebbül befolyásolják a [nem]használat mintáit).

Az IKT-k használatának kvalitatív vizsgálatára hazai kontextusban is talá-lunk friss példát: az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpontja a digitális kultúra fiatalok életére gyakorolt hatásait vizsgálta az okostelefon-használati szokásokon keresztül. 2015-ben 10 középiskolással készítették interjút, s egyebek mellett azt találták, hogy „az okostelefon-használatnál mindenkinél kivétel nélkül az állandó kommunikáció, a »fennlevés« az elsődleges szempont”; a közösségi élet dimenziójában pedig inkább osztják az anti-internet diskurzusokat: „Okostelefon híján talán többet találkoznának, többet tanulnának, játszanának vagy sportolnának. Ha nem unatkoznak, akkor most sem hiányzik nekik a jelenlét és a többiekkel való állandó kommunikáció” (Sólyom, 2016: 67–68). 2016-ban, a már idézett kutatásban 10 felső tagozatos általános iskolással készítették interjút, és többek között arra jutottak, hogy „az okostelefon előnyét abban látják, hogy bárkit, bárhol, bármikor, gyorsan el lehet érni, hátrányát pedig abban, hogy tudnunk kell élni vele”, illetve a fiatalabbak körében nem a tipikus antiinternet diskurzusok megjelenését tapasztalták, ők ugyanis arról számoltak be, hogy „nem történt komoly változás életükben, amióta telefonjuk van”, így az erről való lemondás sem lenne fájdalmas (Sólyom 2016: 44–45).

Társadalmi felgyorsulás

A narratíva, amely implicite talán a legnagyobb hatást fejt ki mind az internetpárti, mind az internetellenes diskurzusokra, a társadalmi felgyorsulásé lehet. Ehhez korábbi tanulmányunkban (Déri–Szarka–Bögös, 2015) Hartmut Rosa elméletét emeltük ki a gyorsuláselméletek közül. Ennek a lényege röviden annyi, hogy Rosa „a gyorsulásnak három motorját különbözteti meg: a gazdasági motor, vagyis az időnek a pénzzé való átalakulása, a strukturális motor, azaz a funkcionális differenciálódás, és harmadikként a kulturális motor, vagyis a gyorsulás ígérete. Figyelemre méltó, hogy Rosa is általános jelenségként, gyorsulá-

si ciklusként értelmezi ezeket az egymáshoz kétségtelenül kapcsolódó társadalmi alstrukturákat, ugyanakkor vitatható, hogy mennyire célravezető egy ilyen totalizáló társadalomértelmezés.” (Horváth–Lovász 2015: 8) A totalizáló jellegű társadalomértelmezés érvényességének vitatása túlmutatna a tanulmány keretein, azonban ez nem is célunk, ugyanis ettől függetlenül is azonosítható ez a diskurzus, mind a tudományos, mind a hétköznapi beszédmódokban (ld. Déri – Szarka-Bögös, 2015). Ami azonban mindenképpen fontos keret a társadalmi felgyorsulás diskurzusainak értelmezéséhez, az a technológiai determinizmus kerete. „Ennek több változata van, de a legerősebbik azt állítja, hogy a technológiai innováció a társadalmi változás legfőbb oka. Ennek kulcsa az az elgondolás, hogy a technológia kívülről gyakorol hatást a társadalomra, hogy a technikai változás autonóm, és önmagában okoz társadalmi változást (Wajcman 2015: 27). Ezzel szemben a technológiák „egy sor sajátos döntésből származnak, amelyeket emberek adott csoportjai, adott helyeken és időkben hoztak a saját céljaik érdekében” (Wajcman 2015: 29). Wajcman nagyon fontos megfigyelése, ami alapvetően befolyásolja a technológiai fejlődés narratíváját, hogy abba manapság elsősorban a kutyuk, a digitális eszközök tartoznak, holott számos más eszköz is elengedhetetlen kelléke az időnyerésnek is: például a cumisüveg (mint a csecsemő etetésének időzíthetővé és kiszervezhetővé tétele) ritkán merül fel az idő feletti kontroll és a felgyorsult társadalom szimbólumaként. „Ez illusztrálja, hogy a technológiák időre gyakorolt hatásának percepcióját nagyban befolyásolja, ki használja azokat és milyen kontextusban” (Wajcman 2015: 30). Emellett kiemelendő a technológia és az időfelhasználás reciprok jellege: „az információs technológiák megváltoztatják a feladatok és munkatevékenységek jellegét és jelentését”, új kulturális gyakorlatok jönnek létre, amelyek visszahatóan is befolyásolják az időkezelést (Wajcman 2015:31). Mindezek alapján nagyon fontos elkülönítenünk egymástól a folyamatok tényleges (lehetséges) értelmezéseit, és az ezeket keretező (hétköznapi és tudományos) narratívákat. A következőkben egy 2016-os fókuszcsoportos vizsgálat alapján a hétköznapi diskurzusokat tesszük vizsgálat tárgyává. Az online szociabilitás hétköznapi diskurzusai egy fókuszcsoportos kutatás tükrében.

Módszertani keretek

2016 novemberében az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán Szőke Jankával, a KRE BTK pszichológia szakos hallgatójával két fókuszcsoportot vettünk fel, melyeknek az online szociabilitáshoz fűződő attitűdök mellett az online bántalmazás (cyberbullying) illetve az áldozati kitettség volt a témája. A csoportokat a zaklatás tematikus fókuszja miatt nemek szerint bontottuk, s ugyanezen ok miatt kis létszámú csoportok alkalmazása mellett döntöttünk. A férfiscsoport 4, a női 5 alannyal zajlott, alanyaink húszas éveikben járó budapesti egyetemi hallgatók voltak, akik rendelkeztek internet-hozzáféréssel. Mivel a női csoport résztvevői közül voltak, akik ismerték egymást, a diskurzuselméleti keretek alkalmazása azon csoport esetében megkérdőjelezhető eredményekre jutna, így elsősorban a férfiscsoportra összpontosítunk. Az elemzés során a női csoport eredményeire inkább hipotézisek szintjén, röviden térünk ki, melyek egy későbbi kutatás során

válhatnak mélyebben vizsgálhatóvá, amely természetesen mindenképpen szükséges, hiszen a nemi szocializációnak nagyon fontos szerepe van a társas attitűdök alakulásában (ld. pl. Fine, 2010). Az elemzés során tehát, ha külön nem utalunk a női csoportra, mindig a férficsoporthoz tartozó eredményeit ismertetjük. A következőkben az online szociabilitás kérdéskörét vizsgáljuk, az online zaklatás jelenségével kapcsolatban Szőke Janka (2016) egyebek mellett azt találta, hogy az áldozathibáztatás kapcsán a „felelősség háritása, illetve diffúziója mindkét csoportban megjelent, mely alapvetően az online közeg tulajdonságaiból fakad. A hibáztatás attribúciója főként nemi tekintetben jelent meg, a vizuális önreprezentáció, mint női attribútum, igazolja áldozatszerepüket. Ezt erősíti a dehumanizálás eszköze, mely a nőket egy tárgyiasított pozícióba helyezi (...) Míg a férfiak egy kortársnyomás által vezérelt morális diskurzushoz csatlakoznak, addig a nők a kettős nyomásnak próbálnak megfelelni, melyben egymásnak ellentmondó elvárások és morális normák léteznek. Mindkét csoportban megjelent, hogy azok a nők, akik megpróbálnak megfelelni ennek, csak a kortársak által való elfogadottságért küzdenek, így kinevetik és stigmatizálják őket” (Szőke 2016:18).

A főbb eredmények

Természetesen egy részletes diskurzuselemzés meghaladná jelen tanulmány lehetőségeit, a főbb tanulságokat tematikus fókuszokban, a vezérfonalunk által kijelölt tematikus keretekben ismertetjük. A vezérfonalhoz elsősorban Tufekci (2012b) kiberaszocialitás-elméletét használtuk, és a kvantitatív skálaelemek által kódolt attitűdök mélységi megértését céloztuk, a kontextuális elemekhez pedig a korábbi interjúk pilot-kutatásunk (Déri–Szarka–Bögös, 2015) eredményeire is támaszkodtunk, amelyek igazolták, hogy a kiberaszocialitás és hiperszocialitás narratívái léteznek, a magyar internethasználók körben is kirajzolhatók, és van összefüggés a baráti kapcsolatok természetének általános megértése és az online szociabilitáshoz fűződő attitűdök között.

Kontextuális keretek

Szemben a 2015-ös személyes interjúkkal, a fókuszcsoportos vizsgálat a különböző diskurzusok egymáshoz viszonyított pozícióit is mutatta. A férficsoporthoz a barátság fogalmának meghatározásából kialakuló csoportkonszenzus erőteljesen a mély, minőségi, személyes kapcsolatokat eredményezte, implicite szembeállítva az online kapcsolattartással, így a hiperszociális narratíva igen gyakran eleve védekező pozícióban, relativizáltan jelent meg.

A barátság fogalma

Kiindulópontként tehát a barátság értelmezését adtuk, amelyben egyértelmű csoportkonszenzus alakult ki a minőség mennyiség fölé helyezése tekintetében. Ezzel együtt mégis elköníthetők voltak különböző fókuszú diskurzusok:

- Minőség mindenképpen felett

Legyen kevés, de azok minőségiek, szerintem. (...) Tehát nem a szám a fontos, hanem az hogy elég legyen, vagy hogy így, tehát, amiben neked szükséged van barátságra, tehát támogatás, az hogy elmenjél szórakozni, jól érezd magad, egye-

temen megbeszéljétek a dolgokat, tehát szerintem nem, nem azon van a hangsúly, hogy most három vagy tíz, hanem hogy az, amennyi van, az elég-e

Ezen diskurzus a „sok” barátot eleve negatív konnotációval látja el, az emögötti implicit feltételezés valószínűleg a mennyiség és minőség fordított arányossága lehet. A barátság fogalmát ez a megszólalás (amely egyébként azon alanyunkhoz köthető, akinek nincs számítógépe, csak okostelefonján csatlakozik rendszeresen az online térbe, és véleménye szerint kevesebbet is internetezik, mint kortársai) nem problematizálja, és az érzelmi támogatás és a szabadidő eltöltésének dimenziójához egyszerre kapcsolja.

- A mennyiség instrumentális szemlélete

Lehet jól jön valamikor

Miközben 2015-ös kutatásunkban a hiperszociális narratívában erősen megtalálható volt a mennyiség instrumentális szemlélete, jelen esetben csak nagyon halványan merült fel (a diskurzus erejét tovább csökkenti, hogy – moderátori kérdésre – ugyanazon megszólalóhoz köthető, mint a *minőség mindenkélett* diskurzusa). Ebből arra lehet következtetni, hogy az instrumentális szemlélet a domináns diskurzushoz képest nemcsak erejében, de értékvonatkozásában is alul marad.

- A barátok közötti szegmentálás

attól is függ, hogy most mit, mit nevezünk barátnak, az ilyen, nem tudom, nekem nagyon sok haverom van, akivel mit tudom én, félévente egyszer találkozom, meg néha beszélek, és akkor ha most őket is számítjuk, akkor igen, sok barátom van és nagyon jó nekem, de, de úgy igazán közeli barátaim, elég kevés van.

Fenti megszólalás a leginkább extenzív médiahasználattal jellemezhető alanyunktól származik, aki különbséget tesz a kapcsolat közelsége alapján. Talán nem meglepő, hogy ez a narratíva kapcsolható leginkább a hálózatba kapcsolt individualizmus ideáltipikus közösségi keretrendszeréhez. A „személyes közösségek” (personal communities) fogalmának egyik bevezetője Barry Wellman volt a nyolcvanas években (ld. Wellman 1982), és fogalmi keretét máig alkalmazza: a személyes közösségek szerinte „általában specializáltak, amelyben különböző hálózati tagok különböző módokon segítik egymást. A kivételek a háztársak, akik sokféle módon segítik egymást. A barátokat bizalmasokként és társaságként értékelik. A szomszédok és munkatársak tökéletesen alkalmasak váratlan vészhelyzetek kezelésére, mert a közelségük lehetővé teszi a gyors reakciót, javakkal és szolgáltatásokkal. (...) A másokat támogató embereknek jellemzően tartósabb kapcsolataik vannak. Ezzel együtt is a hálózatok idővel változnak. A barátságok nem mindig tartanak örökké, akárcsak bizonyos rokoni kötelékek. A szakításokat egyre inkább unfriendelésnek [ismerősök törléseként] ismerjük” (Raine–Wellman, 2012: 136). Ezzel együtt Wellman inkább a személyes hálózatok fogalmával utal a hálózatba kapcsolt egyének kapcsolatrendszerére, amelynek középpontjában az egyén áll, a kapcsolódások pedig társas körök változatos keretein belül történik, amelyek „a társadalmi tőke diverzifikált portfólióit biztosítják. A csoportoktól hálózatok felé történő elmozdulás befolyásolja az emberek viselkedését és társas stratégiáikkal kapcsolatos számításait” (Wellman 2012:55–56). A társas kapcsolatok változó természetére azonban talán még használhatóbb ke-

reket adott Ray Pahl és Liz Spencer (2010) ugyanezen fogalmi keretek között (a személyes közösségeken tudniillik), akik nem egyszerűen a hálózatos megközelítés fontosságát emelik ki, hanem mindezt a társas kapcsolatok átalakuló jellegével magyarázzák: barátság és rokonság fúziójával – bizonyos esetekben a baráti kapcsolatokat családi jellegűnek, a családit baráti jellegűnek észlelhetjük. „Például ahol általános, és nem specifikus reciprocitás, erős lekötelezettség és teljes függőség létezett barátok között, ahol szerették egymást a felek és a barátság sok éven át fennmaradt, ezen kötésekre családi jellegű minőségként utaltak [pl.: olyanok vagyunk, mint a testvérek] (...) Ezzel szemben, amikor családtagok nem kötelességből, hanem döntés alapján töltöttek együtt időt, szerették egymást és bíztak egymásban, nem ítélték el egymást, kapcsolatukat inkább baráti jellegűnek észlelték” (Pahl–Spencer 2010: 11). A személyes közösségek fogalma náluk tehát „a személyes kapcsolatok azon köre, amelyet egy egyén fontosnak tart egy adott időben”, amelyet elkülönítenek a közösségi hálótól, amely adott hálózatokra helyezheti a fókuszot, jelen esetben azonban az egyéneken van, és az egyén által jelentőségtesnek vélt kapcsolatokat tartalmazza (Pahl–Spencer 2010: 14). Pahlék elméletét jól illusztrálja a Facebook által nyújtott lehetőség, ahol a családtagok listájára nem ritkán barátok kerülnek (ld. pl. Simmons, 2011: 126, aki a lányok online szociabilitási szokásait vizsgálva jut arra, hogy a legjobb barátok listáját helyettesítendő álltak át eleinte erre a lehetőségre). Feltételezhető tehát, hogy a barátság fogalmának átalakulása, rekontextualizálódása is hozzájárulhat a szegmenciós szemlélet jelenlétéhez. A hálózatos elgondolás egy másik megszólalónál is megjelent:

alany1: Van sok barátom, de, de mikor felhozzák, hogy barátaid, akkor mondjuk csak arra az ötre gondolok, akikkel mindig, mindent megbeszélék, a többi az úgy van, de ők nem olyan viszonyban.

alany2: Mint a haverok, nem? Vagy hogy mindig úgy van, hogy a barát, az a belső kör, a haver, meg a külső.

Fenti párbeszéd két, az internetet ritkábban használó alanyunk között zajlott, és jól mutatja, hogy hálózatoság elgondolása minden bizonnyal nem a technológia által determinált jelenség.

A női csoportban nagyon különböző megközelítések nem merültek fel, ami feltűnő volt, az a barátság fogalmának jelentősebb problematizálása, és változó természetének konszenzuális elismerése

Az „internetmegvonás” percepciói

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során az egyik leginkább polarizáló diskurzus az internetnélküliség megítélésére vonatkozott. A megszólalásokból viszonylag jól kirajzolható egy erős és nagy hatással bíró kiberaszociális narratíva, amelynek fő eleme a fentebb részletesen is elemzett időprédiskurzushoz kapcsolódik:

Jönne a reflex, hogy így benyomom a gépet reggel, mikor felkelek és akkor így: ja, most nem és akkor most így mit csináljak? Ez lenne szerintem. Volt egyszer, hogy elment otthon a net és akkor így néztem, hogy hát nem is megyek föl a szobámba, hanem lent maradok dumálni a többiekkel, ja.

A fenti megszólalás, mely egy kevesebbet internetező alanytól származik, egyrészt jelzi, hogy a funkcionális helyettesítés hipotézise a tényleges gyakorlatokat is (de legalábbis azok percepcióját) befolyásolhatja, miközben a megszólalás első fele a hálózatra csatlakozás rutinjellegét mutatja, amelyet egyértelműen negatív kontextusba helyez a második mondat. A narratíva erejét jól mutatja, hogy a közvetlenül utána megszólaló (akinek megszólalásának első fele a kulturális kirekesztődéssel kapcsolatos, amire visszatérünk) záró megjegyzése így hangzik:

hát biztos jobban szocializálnék személyesen az emberekkel...

A megszólalás (amely egy extenzív internethasználótól származik) arra enged következtetni, hogy inkább a csoportnyomás felé történő elmozdulás spontán gesztusa, mint egy kiforrott vélemény.

Egy másik megszólaló azonban nem a közösségiség kontextusában tekint a helyzetre:

az átlagom is biztosan javulna.

A megszólalás az időprés dimenzióján túl a hasznosság-haszontalanság tengelyét emeli be az online tevékenységek attribúciájába, az internet időrablósága ezen kontextusban tehát az érdeklődésalapú, közvetlen haszonnal nem kecsegtető tevékenységek végzésére (a megszólaló esetén sorozatok nézésére) való ösztönző jellege. Az aszociális narratívába a praktikus hasznok félkomoly felemlítése is belefér:

Kisebb lenne a telefonszámlám, ja.

A kérdéskörben felmerült egy, a szociabilitással nem összefüggő, de az internetezési szokások szempontjából fontos diskurzus, a fent említett kulturális kirekesztettségé:

Nekem paradox mód romlana [a tanulmányi átlag], mert semmit nem érnék el, ami úgy segédanyag az interneten, és úgy hát elmenni könyvtárba tanulni, az én szakomon elég necces, mert nagyon elavult dolgok vannak, meg nagyon nehéz keresni a, a legfőbb szükséges dolgot könyvtárból, viszont internet nélkül meg lennék löve.

A megszólalás itt a társadalmi-kulturális keretek szükségszerű velejárójaként tekint az internethasználatra, ennek kapcsán hipotetikusan felvethető, hogy ez az aspektus egy, a hiperszociális narratívát racionalizáló diskurzuselem lehet. Hasonló kereteket rajzol fel egy másik megszólaló az információszerzéssel kapcsolatban:

Hát például én nagyon-nagyon sokat olvasok ilyen HVG meg ilyen ehhez hasonló dolgokat és én lehet, hogy teljesen elvesznék a világban, hogyha egy hétig nem tudnék ilyeneket olvasni, mert persze ott van az újság, de abba azért nem tudok annyi mindent meg annyi féle dolgot elolvasni, és ez nekem nagy szívfájdalmam lenne, hogyha nem tudnék semmiről.

Fontos jelezni, hogy a szociabilitás aspektusán kívüli diskurzuselemek kevésbé megosztók, a csoportkonszenzus ezen a téren inkább az internet hasznosága felé mozdult el, a más kérdésekben egyértelműen kiberaszociális nézőpon-

tot képviselő, számítógéppel nem rendelkező válaszadó például az álláskeresésben nyújtott lehetőségekről számolt be.

Az egyértelműen hiperszociális narratíva az „internettelenség” szociális hátterét emeli ki:

Szerintem nem, nem valószínű [hogya többet találkozna ismerősökkel], de ez nem csak rajtam múlik, hogy most hirtelen izé nincs internetem, itt van az összes időm, találkozok mindenkivel, attól ők még ugyan úgy elfoglaltak, vagy nem érdekellem őket, tehát igazából szerintem nem találkoznék senkivel többet.

Illetve egy másik szöveghelyen (érdekes módon, a fentivel ellentétben ez az egyébként kifejezetten aszociális diskurzusokat képviselő megszólalónktól származik):

rohadt nehéz, hogy ebből nagyon kimaradsz, és ezt nagyon nehéz pótolni, mert akkor tíz emberrel kell telefonálnod vagy, vagy nem tudom, hányval.

Ez utóbbi megszólalás egyrészt szép példája a kontextusok összeegyeztetésének hiányának, de emellett talán fontosabb tanulság, hogy azt is mutatja, a kiberaszocialitás valóban narratívaként viselkedik, amely a gondolkodási és értelmezési sémákra van hatással, azonban konkrét helyzetekben (talán ebben az esetben a nem direkt kérdés-válasz helyzet eredményezhette ezt a megszólalást) elképzelhető az ettől való elmozdulás.

Online és offline kommunikációs keretek értelmezése

Online és offline kommunikáció közötti különbségjelzők mindenkinél megjelentek, azonban mindezek különböző diskurzusokba ágyazódtak, amelyek az online szociabilitás eltérő értelmezési kereteit implikálják:

- A személyes kommunikáció egyértelmű fölérendeltsége

Moderátor: Nektek van ilyen, akivel mondjuk élőben jobban szerettek és a neten keresztül meg így nem annyira, és mondjuk fordítva, akivel meg neten keresztül inkább, mint élőben [beszélgetni]?

alany: Mindenképp élőben szerintem.

A kiberaszociális narratívát leginkább képviselő alanyunk nagyon egyértelmű választ ad a kérdésre, látható, hogy ennek problematizálása fel sem merül. A kiberaszocialitás ezen aspektusa egyébként a megszólalónk számára is expliciten reflektált:

alany1: vannak egyszerűen olyan emberek, akikkel nem lehet beszélni interneten vagy nagyon nehéz.

alany2: Én is ilyen vagyok.

Ez a megjegyzés már csak azért is érdekes, mert az énépcepció szempontjából is igazolja Tufekci (2012b) feltételezését, mely szerint a kiberaszocialitást személyiségjegynek lehet tekinteni.

- Értéksemleges eltérés

az, hogy én most mondom neked valamit, és akkor te, mondjuk, három nap múlva reflektálsz rá, mert mondjuk nem értél rá vagy valami, hogy ha, arra én igazából nem sértődöm meg, hogy ha én most írok neked valamit és te nem válaszolsz, viszont én ha most mondom neked valamit, és én várok egy választ és te nem válaszolsz, és mondjuk izé, kísértálsz, elmész haza, akkor én így nagyon meg lennék sért-

ve. Tehát ilyen szempontból teljesen más, meg ugye nagyon sok rétege a beszélgetésnek elveszik írásban.

Fenti megszólalás a kommunikációs keretek eltérő percepciójára példa, jelen diskurzusban offline és online keretek gyökeres eltérése más szabályrendszerrel implikál. (Érdekes módon erre rá tudott csatlakozni a kiberaszociális diskurzus is, amikor másik megszólalónk lecsapta a feldobott labdát: „A kis félreértéseknek a melegágya”)

- Személyiségjegyek szerinti szegmentálás

Például az az ismerősöm, akivel nem szeretek beszélgetni Facebookon, de élőben nagyon sokat tudunk beszélni, vele ugye ritkábban beszélünk és ugye annyi mindent kellene, hogy, hogy nincs az az írásgyorsaság, amit én annyival le tudnék írni, és akkor sokkal egyszerűbb, hogy ha találkozunk, ott egy órán keresztül kibeszéljük az életünket egymásnak, és utána így kész, az egy darabig megvan, viszont Facebookon ki tudja, hogy hány órás beszélgetés lenne ez, hogy ha szeretnénk mindentől up to date lenni teljesen.

Moderátor: Aha, és a másik oldal, akikkel a legjobban szeretsz?

Ők olyan fajta barátok, akik nem feltétlenül tudják elengedni magukat vagy kicsikét feszélyezve érzik magukat, hogy ha így egy társaságban vagyunk például, vagy, vagy ha már csak ketten, de kint szabadban, és akkor ő jobban szereti elküldözgetni a linkeket, hogy hallgassam meg ezt a zenét, és akkor arról elkezdünk beszélni vagy ilyesmi

Látható, hogy a Tufekci által hiperszociálisnak nevezett személyiséggel nagyon összecsengő leírás rajzolódik ki fenti alanyunk második megszólalásából, és az ezen személyiségtípushoz való alkalmazkodásként értékeli az online kommunikáció preferált voltát. Fontos kiemelni azt is, hogy a személyes kommunikáció preferenciája jelen diskurzusban nem ágyazódik a kiberaszociális narratívába (például a nagyobb fokú személyesség feltételezésével), hanem gyakorlati szempontok merülnek fel érvekként.

- Témák szerinti szegmentálás

komoly témát, (...) azt személyesen beszélem meg, mert Skype-on vagy nem Skype-on hanem Facebookon nagyon körülményes. Viszont (ööö) viszont az ilyen könnyedebb, hogy csak így poénkodunk egymással, hogy megbeszéljük, hogy mi legyen, az meg simán mehet facebook-on és hogy igazából nem a személy a fontos, hanem a téma.

Másik alanyunk nem személyiségjegyekhez, hanem a kommunikáció céljaihoz kapcsolja a preferált kommunikációs csatornát. Ez a diskurzus már jobban kapcsolható a kiberaszociális narratívához, hiszen implicite utal rá, hogy valóban jelentéssel és jelentőséggel bíró kommunikációhoz szemtől szembeni kapcsolat szükséges.

Összességében az látható, hogy az online és offline kommunikációs keretek szembeállítása semelyik megszólalónál nem eredményezte az online terek egyértelmű előnyben részesítését. Ebből az a hipotézis adódik, hogy hétköznapi társas helyzetekben a kiberaszociális narratíva ad egyértelmű választ a kommunikációs keretek preferált voltára, szemben az ettől eltérő diskurzusokkal, amelyek nem azonosíthatók a Tufekci (2012b) által leírt elméleti hiperszociális modellrel.

A női csoportban egy, a fentiektől jelentősen eltérő narratíva merült fel: a „jobb híján” megközelítése. A férfiak csoportjában ez adottságként merült fel az internethasználati szokásokkal kapcsolatban (a távol élő rokonokkal, barátokkal történő kapcsolattartás kontextusában), de attitűdökre vonatkozó diskurzusokban ez nem merült fel. A nőknél az online kommunikáció pótlólagos szerepének percepciója, a „jobb híján” megfontolásából származó elfogadó attitűd egy viszonylagos pozitív kontextusba helyezte a témát, és mint ilyen, ez inkább kapcsolható Tufekci (2012a) elméletéhez a közösségi média apró, pozitív ellenhatásáról a késő modernitás tendenciáival szemben.

Tartalomgenerálás

Fókuszcsoportos kutatásunkban röviden kitértünk a tartalomgeneráló tevékenységekre is, elsősorban a pszichologizáló antiinternet-diskurzusok egyénekre gyakorolt hatásait vizsgálándó. A kutatás során az alábbi értelmezési keretekkel találkoztunk:

- A saját tehetség bemutatása

A hiperszocialitáshoz legközelebb sorolt alanyunk megszólalása a tartalomgeneráló tevékenységeket egyértelműen az értékteremtés és -megosztás kontextusában értelmezte:

nem sok megosztani, úgy megosztani valóm van a világgal, tehát mit tudom én, nem csinálok, nem villogok, meg mit tudom én, nem zenélek, amit annyira jó, hogy azt így be kell mutatnom.

- Archívum

Egy másik megközelítése a tartalomgenerálásnak a személyes emlékek létrehozása, archiválása:

becsekkolgatni szoktam helyekre, ugye sok felé járunk, és azt úgy szeretem, de azt is inkább magamnak, hogy ott is, meg hogy ott voltam, és akkor feldobja, hogy két éve ott voltam.

Fenti megszólalás egy nagyon izgalmas aspektusát világítja meg az online közösségi tevékenységeknek: az emlékezés mediatisált voltát. Egy, egyébként a Flickr fotómegosztó portálról szóló tanulmány (van Dijk, 2014) a memória természetének átalakulásáról úgy ír, hogy „a digitális platformok elterjedése óta a memóriát egyre inkább hálózatba kapcsolt számítógépek definiálják, amelyeket viszont olyan intézmények vagy cégek alkalmaznak, amelyek (professzionálisan) irányítják a memóriagyakorlatokat” (van Dijk 2014: 214). A szerző szerint a memória konnektív fordulata megy végbe: a digitális tartalmak cseppfolyósodása (állandó alakíthatóság, átadhatóság és rugalmasság) a memória mediatisálódásához vezethet: a hálózatba kapcsolt memóriát „nem pusztán (emberi) kollektivitás, hanem elsősorban (technológiai) konnektivitás fogalmaival írhatjuk le” (van Dijk, 2014: 215). Ha lehántoljuk van Dijk (egyébként főleg Andrew Hoskinstól kölcsönzött) elméletéről a technológiai determinizmust, a konnektív memória hasznos fogalmi keretrendszer jelenthet a mediatisált emlékezésnek. Az emlékezés folyamata ugyanis valóban végbemehet az online térben, amely mások számára is láthatóvá teszi mindezt. Különösen izgalmas, hogy fenti megszólalónk mind-

ezt a tartalomgenerálás kontextusába illesztette, azaz érdekes lehet a konnektív memóriateremtő gyakorlatok vizsgálata is.

- **Önkifejezés**

ha úgy esik, hogy felteszek, akkor nem foglalkozok vele [a visszajelzésekkel]. Azért teszem fel, mert mondjuk, nekem tetszett, és azt mutatom, hogy ott vagyok.

Fenti megszólalás talán inkább az előző egy altípusának tekinthető (bár múlt és jelen, cselekvés és archiválás összefüggéseiről mindenképpen érdemes lenne további kutatásokat végezni), noha az emlékezés explicit említése helyett inkább az önbemutató keretezi. A megszólalás egy implicit ellentmondást rejt magában: az első mondat a visszajelzések figyelmen kívül hagyását fejezi ki, azonban a második mondatban látható a „display”, a megjelenítés mozzanata, amely mindenképpen egy elgondolt közönség viszonylatában nyer értelmet. Az önkifejezés diskurzusa jelen esetben tehát egyaránt magában foglalja az autonómia igényét, és a jelentős mások előtti önbemutatót is.

- **Túlzó egocentrizmus**

Facebook-ra se szoktam föltölteni semmit alapvetően, mert nem szeretem azt, hogy (ööö), bár jó érzés amikor like-olják az embert, meg mondják, hogy milyen király vagy, vagy cuki vagy akármilyen, de nem szeretem azt, hogy csak ezért töltök föl, úgyhogy így kicsit, így nem tudom, le is stoppolom magam, hogy így nem kell. Ne itt éld a társasági életed, amúgy meg máshol nincs készítenem föltölteni.

A fenti megszólalás jól jelzi, a kiberaszociális narratíva miként tudja a tartalomgeneráló tevékenységeket keretezni. A (következő alfejezetben vizsgált) online visszajelzések lehetőségét a nárcizmus/egocentrizmus tengelyén helyezi el a megszólaló, s erkölcsi imperatívusként értelmezi, hogy a társasági életnek nincs helye az online térben.

Az általános kommunikációs keretekkel szemben jelen esetben mintha kirajzolódna egy egységesebb internetpárti narratíva: az önbemutató és emlékezés narratívája, amelyben a mediatiszt jelleg a jelentős mások számára történő önbemutató és a konnektív emlékezés hasznos keretként jelenik meg. A kiberaszociális keretek ezzel szemben az online közösségi élet eleve elutasításának premisszájára vezethetők vissza.

Visszajelzések

A generált tartalomra történő visszajelzések vizsgálata alapvető fontosságú, ugyanis alapvető eszközei a valóság társadalmi konstrukciójának online térben: a közösségi oldalak által lehetővé tett viszonylag egyszerű, olykor kifejezetten ösztönzött visszajelzési lehetőségek megerősíthetik a kommunikátort, hogy üzenete célba ért, a releváns közönségek visszaigazolják az üzenet tartalmát. Az online valóság társadalmi konstrukciójával kapcsolatos diskurzusok az alábbiak voltak:

- **Indifferencia**

nem érdekel mások véleménye igazából...

A kiberaszociális narratíva, úgy tűnik, jelen esetben a távolmaradás diskurzusát hozza magával. A számítógéppel nem rendelkező alanyunk megszólalásából az látszik, hogy az énkép nem táplálkozik az online társas rendszerből.

- **Megerősítés**

ez olyan jóleső érzés, hogy foglalkozik az emberrel. Mit tudom én, ez ugyanaz, hogyha mondjuk mész az egyetemen a folyosón, és akkor valami ismerősöd odajön és beszélne veled két percet. Ez ugyanaz, ugyanúgy foglalkozik veled egy kicsit, nem olyan mélyrehatóan, de, de úgy valami.

A prointernet-narratíva többek által is osztott eleme a közösségi visszacsatolás, ami a fent említett valóságépítő és -verifikáló funkciót tölti be. Fenti megszólalás ráadásul ebben párhuzamot von az offline kommunikációs lehetőségekkel, azonban a társas valóságot megerősítő funkció más megszólalásában is megtalálható: „*koliban együtt voltunk még gimiben, és akkor valamit megoszt, és akkor így: jaa, tényleg, ez volt, áhá, és akkor egymásra írunk, vagy oda, alá bekommentelünk valamit*”. Ez a megszólalás azonban már átvezet egy másik, és némiképpen meglepő eleméhez a visszajelzések prointernet-diskurzusának, a kapcsolatteremtés lehetőségének percepciójához.

- **Kapcsolatfelvétel**

nekem sokszor szokott olyan lenni, hogyha látok egy ismerősnek egy posztot, belájkolom, és akkor elgondolkodom rajta, hogy jaj, milyen régen találkoztunk, hogy jaj de jó lenne találkozni vagy ilyesmi, és akkor evvel nagyon sokszor az jön, hogy akkor esetleg találkozunk. Vagy esetleg ráírok, hogy hogy van, milyen volt a hely, ahol volt.

Noha mindkét internetpárti megszólalónál egyszerre jelenik meg a megerősítés és a kapcsolatfelvétel diskurzusa, ez utóbbi bizonyos szempontból jelentősen elkülönül az előző kettőtől, mert a kétirányú kommunikációt ösztönző tevékenységként tekint a generált tartalomra való visszajelzésre. Fontos tanulságnak tűnik tehát, hogy a széttartó prointernet-diskurzusok legerősebb pontjai, amik talán narratív keretként tekinthetők, a kommunikációs lehetőségek facilitálásával függnek össze.

Kapcsolatok kialakítása

Mindezek alapján talán nem véletlen, ha a legjelentősebb (és leginkább explicitté váló) ellentéteket a kapcsolatok kialakításának témájában találjuk az internetpárti és a kiberaszociális diskurzusok között

alany1: Én barátot nem keresek, nem érzem úgy, hogy nekem most kéne egy barát, és akkor keresek egyet a neten (...) azért tudom nehezen elképzelni a barátkozást a neten, a randioldalakról meg az a véleményem, hogy szerintem az, tehát hogy alapvetően nincs úgy vele semmi baj, de azért preferálom a személyes ismerkedést, mert szerintem hogyha te egy randioldalra mész fel, azzal egy kicsit a kockázatot csökkented, tehát a könnyebb utat választod, ott tudod, hogy alapvetően olyanok vannak akik szintén ezt szeretnék, tehát kisebb az esélye a visszautasításnak, és a visszautasítás nem szemtől szembe van, hanem ott van köztetek a net. Nem az arcodba mondja, hogy bocs, de nem vagy nem tudom, és hogy szerintem sokkal izgalmasabb és nagyobb (őő) sikerélmény az, hogy ha élőben tudsz összejönni valakivel, mint a neten.

moderátor: Aha, többiek?

alany2: Igen, meg azért kicsit, hát így a visszafogottabb, féltősebb emberek, ők így jobban tudnak interneten keresztül kapcsolatot találni, de szerintem azért

hogyha valaki egy kapcsolatot talál, akkor az akkor az igazi, hogyha az élőben megtörténik.

alany3: hogyha társat keres az ember, az ugyanolyan nehéz interneten, mint a való életben, tehát hogy ha odamegyek valakihez, vagy írok valakinek, akkor jó, megcsinálja azt, hogy nem ír vissza és akkor az egómat kis, kevésbé sérti, de ugyanolyan nehéz szerintem, mert rengetegen vannak, és nehéz pont azt az egyet eltalálni. Meg hogyha most van például, aki a randioldalra, akkor ott van most egy fotó, abból nagyon nehezen tud ítélni az ember, tehát nincs meg például az, hogy hogy mondjuk, elmész egy buliba, és akkor látod, hogy az a csaj nagyon néz téged, tehát ezt nem látod egy randioldalon, és ilyen szempontból szerintem nehezebb neten ismerkedni, meg mondjuk, hogy meg kell bombáznod száz csajt, hogy egy válaszoljon, viszont, ha mondjuk, elmész a buliba és ott a száz csaj, és látod, hogy ott az az egy, az látszik rajta, hogy érdekel, akkor ahhoz mész oda először.

A fenti párbeszédet azért volt érdemes hosszan idézni, mert a három megszólaló háromféle nézőpontot képvisel. Az első megszólaló a „szokásos” kiberaszociális premisszát képviseli: az offline kapcsolatteremtések elsődlegességét, a második megszólalónál azonban már megjelenik a szegmentáló szemlélet, és az offline aszocialitás személyiségjegyét feltételezve véli igazolható gyakorlatnak az online ismerkedést. A harmadik megszólaló képviseli jelen esetben a leginkább a hiperszociális narratívákhoz konvergáló nézőpontot, aki az online társkeresést az energiabefektetés szempontjából még komolyabb kihívásként is észleli az offline ismerkedésnél. (A diskurzus genderszemponitú elemzése túlmutat a tanulmány keretein, azonban érdemes jelezni, hogy a férficsoportban egyrészt nem merül fel a női nézőpont, másrészt a harmadik megszólalásban a férfifeljegositottság diskurzusa is kitapintható a háttérben – erről ld. pl. Shaw, 2016.)

Ezek után lássuk, milyen diskurzusok rajzolódtak ki a kapcsolatok online kialakításáról:

- **Távolságtartás**

A kiberaszociális narratíva, mint jeleztük, az online kapcsolat kialakítást mint premissza véli elgondolhatatlannak:

én azt nehezen tudnám elképzelni, nem nagyon...

A kiberaszociális diskurzushoz kapcsolódik még virtuális és valós szembeállítás (amely például az egyik alanyunk „nem az igazi, de attól még összejöhet végül is” megszólalásában érhető tetten, és bár megengedőbb az előzőleg idézett megszólalónál, a hierarchia iránya kétségtelen.

- **Online és offline egymást kiegészítő volta**

van az az élethelyzet, amikor az interneten kell ismerkedni, vagy akármi, de hogy ha még csak egy barátot is akarunk találni, és lehet, hogy ha az interneten találunk egy embert, akivel jól kijövünk, utána általa megismerünk sok embert élőben, és akkor ez innentől kezdve így, így megy tovább.

Fenti megszólalás azért érdekes, mert nem hierarchizálja az online és offline kapcsolatteremtés viszonyát, hanem egymást kiegészítőnek tekinti, ahol a kezdőlépés lehet az online keretekben, amely organikusán migrálhat az offline világba. Wang és Wellman (2010) ezt átvándorló barátságának (migratory friendship) nevezik, s amerikai adatokon azt találták, hogy az internetet gyakrabban használók-

nak több vándorló barátja van, mint a kevesebbet használóknak. Ehhez hozzátehetjük, hogy ebben az attitűdök szerepe is minden bizonnyal megkerülhetetlen.

- Az érdeklődési körök mentén történő ismerkedés hagyományos közösségek fölé értékelése

Az esetek többségében pozitív csalódás volt mindig, mert sokkal rosszabbra számítottam, és mindig olyan jó dolgok sülték el belőle, hogy nagyon sok barátom van a mai napig, szinte majdnem mindegyikkel, akikkel úgy ismerkedtem meg, a mai napig nagyon jóban vagyunk – és velük többet is találkozom, mint azokkal, akiket például hát gimnáziumban élőben megismertük egymást.

Fenti megszólalás konvergál talán legerősebben a korábbi tanulmányunkban (Déri–Szarka–Bögös, 2015) felvázolt ideáltipikus hiperszociális narratívához, ugyanis az online (attitűdalapú) kapcsolatteremtést a hagyományos csoporttagságok fölé helyezi.

Látható tehát, hogy a szociabilitás központi kérdése: a kapcsolatok kialakítása az online terekkel kapcsolatos diskurzusokat erőteljesen megosztja, ráadásul az implicit különbségek explicit vita alapját is könnyen teremthetik. Ez természetesen nem véletlen, e témakörben csúcspod ki a kiberaszociális és hiperszociális diskurzusok leglényege: a kialakított kapcsolatok minőségére, „valódiságára” vonatkozó implicit elképzelések ezen diszkurzív keretek között válnak a leginkább explicitté.

A fókuszcsoportos kutatás tanulságai

Az ideáltipikus, élesen elkülönített, az online szociabilitásra vonatkozó diskurzusok a hétköznapokban természetesen sokkal összetettebben értelmeződnek az elméleti modelleknél, egy azonban igazolódni látszik: létezik egy meglehetősen erős narratívája a kiberaszociálisnak, és a fenti fókuszcsoport azt nem igazolta, hogy egy egységes „hiperszociális” vagy bármilyen prointernet-narratíva hasonló erővel fel tudna lépni az online közösségi élet jelenségeinek értelmezésében. Nem kizárt, hogy a pro-internet narratíva inkább az eszközök terén történő haladás kontextusát rajzolja fel, elemzésünk azonban erre nem tud választ adni, az mindenesetre látszik, hogy a közösségi internet megítélését egységesebben keretezi a kiberaszociális narratívája, mint bármely más, esetlegesen ezzel versengő – a legerősebb internetpárti narratív keretnek a kommunikáció egyszerűbbé tétele, ösztönzése tűnik, emellett mint ismerkedési kiindulópont, valamint attitűdalapú kapcsolatok kialakításának lehetősége jelent meg viszonylag stabil narratív keretként. A kiberaszociális narratíva erősebb diszkurzív keretező erejének oka lehet a felgyorsulás társas elemeivel szembeni fokozott távolságtartás, de egyértelműnek látszik, hogy sokkal erősebb normatív keretkezést tud kínálni ez a narratíva: az igaz barátság szembeállítás a felszínesként értelmezettel, vagy az „egészséges” kommunikatív kompetenciák szembeállítás a zárkózottsággal. Ami ezzel együtt nagyon fontos tanulság: a diskurzusok igen gyakran a normativitásra fókuszáltak, az egyetlen ebből kilógó, erősebben megjelenő keretkezési mód a gyakorlati hasznosságé volt (ez a keretkezés az internetpárti diskurzusoknak kedvezett). Ugyancsak nagyon fontos tanulság, hogy a téma moderátori felvetéséig a technológiából adódó, a digitális írástudással vagy épp a

cyberbullyinggal (online zaklatással) összefüggő sajátos veszélyek szinte egyáltalán nem merültek fel a férficsoportban az online szociabilitással kapcsolatos diskurzusokban, ezzel szemben a női csoportban a tartalmegosztással kapcsolatos negatív csoportkonszenzus egyik fontos eleme volt a privátszféra védelme.

Összegző gondolatok

A tanulmányban az online jelenlétet, és főleg szociabilitást keretező számos diskurzust azonosítottunk. Úgy látszik, a tudományos keretek között a két legerősebben jelenlévő értelmezési keret a generációs elméletké, és a társadalmi felgyorsulás bizonyos aspektusaié, igen gyakran a további szempontok (digitális egyenlőtlenségek, online tevékenységek, a hálózatba kapcsolt individualizmus kultúrája) ezek alá rendelődnek, és internetpárti vagy internetellenes (implicit vagy explicit) kereteknek nyitnak teret. Éppen ezért elengedhetetlenül fontos az online szociabilitással kapcsolatos attitűdök vizsgálata. A tudományos diskurzusok az utóbbi időkben kezdtek ezen kérdésekkel hangsúlyosabban foglalkozni, részben önreflexív jelleggel, a tudomány és a média szerepét vizsgálva a morális pánik kialakulásának okaiban (a technológiai determinizmus kritikájának keretei között), részben pedig az internethasználók hétköznapi diskurzusait vizsgálva. Fontos jelezni, hogy a technológia társadalmi hatásaival kapcsolatos diskurzusok mindkét véglete a technológiai determinizmus egy-egy formája. „Az „utópikus és disztópikus nézőpontok azt feltételezik, hogy a technológiák belső hatalommal bírnak, amely *minden* emberre *minden* helyzetben ugyanúgy hatnak. Az utópikus retorika feltételezése szerint, ha egy adott technológiát széles körben használnak, a társadalmat csodálatos módon fogja átalakítani, míg a disztópikus víziók a borzalmas dolgokra fókuszálnak, amelyek egy adott, mindent romba döntő technológia széles körű elterjedése miatt következnek be” (boyd 2014: 15–16).

Mind a szakirodalmi elemzés, mind a kutatási eredmények igazolják, hogy a generációalapú értelmezések végletesen túlegyszerűsítők: nem pusztán az IKT-k felhasználási lehetőségei, szokásai és az ezzel összefüggő tudások és készségek különbözők a fiatalok csoportjai között, de még a használatot keretező attitűdök is széttartóak. Úgy tűnik, a kiberpesszimista attitűdök között igen nagy átfedések vannak a pszichologizáló tudományos elméletek és a hétköznapi diskurzusok között (ez nem kis részt a kibertér a „való világgal” történő metaforikus szembeállításának toposzából táplálkozik, ami indokolható lehetett a hőskorszakban, amikor az anonimitás volt a norma, azonban a közösségi internet megjelenésével mindenképpen érvényét veszítette – ld. Tufekci, 2013). Az optimista hétköznapi diskurzusokra azonban kevésbé tűnik jellemzőnek a technológiai determinizmus, s ha valami, akkor leginkább a konnektivizmus optimista értelmezései adhatják a keretét.

Ezzel együtt természetesen hiba lenne azt gondolni, hogy az életkori jellemzőknek ne lenne szerepe az IKT-használatban, azonban szerencsésebb lenne a generációnál neutrálisabb fogalmi kereteket használni. Ehhez egy régi elmélet újabb köntösbe bújtatását javasoljuk, amit Gábor Kálmán vetett fel egy kései tanulmányában. Az ifjúsági korszakváltás hagyományos megközelítésének „lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jel-

lemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghoszsabbodása, az »amatőr« ifjúsági státusz »professzionális« státusszá alakulása” (Gábor 2004: 28), és az ifjúság középosztályosodása, az individualizálódó életutak és a szabad idő választhatóan eltölthető szabadidővé válása. Az újmédia forradalma Gábor Kálmán (2008) szerint felgyorsítja a korszakváltást: „Az új fiatal középosztály kialakulásának meghatározó jelensége, hogy a fiatalok fogyasztói státusza egyre fiatalabb korban jön létre, azaz egyre növekszik a fogyasztói és szórakoztatói eszközökkel való ellátottságuk, egyre korábban válnak a piac szereplőivé” (Gábor, 2008: 18). Ez a folyamat, amelyet Gábor Kálmán szavaival második középosztályosodásnak, a régi elmélet újraértelmezésével talán digitális korszakváltásnak lehetne nevezni, tehát természetesen alapvetően meghatározza a digitalitásba születő fiatalok szocializációs módjait és lehetőségeit, de (részben éppen az individualizációnak, másik oldalról viszont a társadalmi egyenlőtlenségeknek köszönhetően) generációs keretekről nem beszélhetünk. Mindennek társadalmi-kulturális keretei a digitális kultúrába ágyazódnak, amely Rab Árpád (2015) szerint egy összetett rendszer, mely „egymást erősítő dinamikus ellentétpárokból” (Rab 2015: 20), egymásra ható és összetett jellemzőkből áll. Mint ilyen, nem csoda, hogy mind a tudományos, mind a hétköznapi diskurzusokban eltérő értelmezések kapcsolódhatnak hozzá, miközben az internet „tükrözi, felnagyítja, és még láthatóbbá teszi a mindennapi élet jó, rossz és csúf elemeit” (boyd 2014:24)

SZAKIRODALOM

Bauer Béla–Déri András (2017): Különbözőségek – generációs vagy társadalmi egyenlőtlenségek – a társadalmi tőke online összetevői. *Me.Dok* 2017 /4

Burnett, Judith (2010): *Generations: The Time Machine in Theory and Practice*. Ashgate, Farnham.

Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest: Gondolat–INFONIA.

Csepeli György, Prazsák Gergő (é.n.): Internetezés és értékek. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont,

http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=257:internetezes-es-ertekek&catid=24:tarsadalom-az-informacios-korban
(letöltve: 2017. 11. 13.)

Csüllög Krisztina (2012) : Szabadidős netezés: társasan vagy magányosan? *Információs Társadalom*, 2012/2. szám

Déri András (2013): Generációk vagy egyenlőtlenségek - a társadalmi tőke online komponensei. In: Molnár Katalin (szerk.): *Társadalom – demokrácia – szolidaritás. Tanulmányok Kozáry Andrea 60. születésnapjára*. Belvedere, Szeged, 2013. 75–85.

Déri András–Szarka-Bögös Réka (2015): Az online közösségi élet diskurzusai. In: Donáth Péter (szerk.): *Filozófia – művelődés – történet 2015*. Trezor Kiadó, Budapest.

Dutton, William H.–Blank, Grant (2013): *Cultures of the Internet: The Internet in Britain. Oxford Internet Survey 2013 Report*. Oxford: Oxford Internet Institute.

Dutton, William H.–Blank, Grant (2015): Cultural Stratification on the Internet: Five Clusters of Values and Beliefs Among Users in Britain. In L. Robinson, & S. Cotten (Eds.), *New Media Cultures: Communication and Information Technologies Annual, Vol. 11. Emerald Studies in Media and Communication* (pp. 3–28). Bingley: Emerald Group Publishing

William H. Dutton–Reisdorf, Bianca C. (2017): Cultural divides and digital inequalities: attitudes shaping Internet and social media divides, *Information, Communication & Society*, 2017

Eszter Alapítvány (2013): *T.A.B.B.Y., avagy iskolai bántalmazás az interneten – a magyarországi kutatás eredményei*. (letöltve: 2017. 11. 12.)

Fine, Cordelia (2010): *Delusions of Gender–How Our Minds, Society, and Neurosexism Create Difference*. W. W. Norton & Company, New York.

Fogarty, Timoty J. (2008): The Millennial Lie. *Issues in Accounting Education*: August 2008, Vol. 23, No. 3, pp. 369–371.

Gábor Kálmán (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – Az ifjúság az új évezredben*. Belvedere, Szeged, 2004.

Gábor Kálmán (2008): Az ifjúsági korszakváltás és középosztályosodás – A média és internet szerepe a fiatalok értékorientációjának, politikai cselekvéseinek alakulásában.. in: Botházi Mária (szerk.): *Média és kultúra – Média szakos doktori hallgatók IV. konferenciája*. Medea Egyesület – Művelődés, Kolozsvár, 7–28. old

Ganesh, Shov (2016): Managing Surveillance: Surveillant Individualism in an Era of Relentless Visibility. *International Journal of Communication* 10(2016), 164–177

Helsper, Ellen J. Eynon, Rebecca (2010): Digital Natives: Where is the Evidence? *British Educational Research Journal*, 36: 3, 503–520.

Helsper, Ellen J. (2008): Internet Use and Opinion Formation in Countries with Different ICT Contexts. *Observatorio (OBS*) Journal*, 6 (2008), 121-149., <http://web.archive.org/web/20160102112004/http://www.obs.obercom.pt/index.php/obs/article/view/188/186> (letöltve: 2017. 11. 13.)

Helsper, Ellen J.: (2017) The Social Relativity of Digital Exclusion. *Communication Theory*, Volume 27, Issue 3 August 2017 Pages 223–242

Horton, R. S., Reid, C. A., Barber, J. M., Miracle, J., & Green, J. D. (2014). An Experimental Investigation of the Influence of Agentive and Communal Facebook Use on Grandiose Narcissism. *Computers in Human Behavior*, 35, 93-98.

Horváth Márk–Lovász Ádám (2015): A gyorsulás mítosza: Össeomlás és teleoplexia – A gyorsulás jelensége a társadalomtudományokban. <http://veneratio.eu/wp-content/uploads/2015/10/Horv%C3%A1th-Lov%C3%A1sz-A-gyorsul%C3%A1s-M%C3%ADtosza-V%C3%A9gleges-szerkesztett.pdf> (letöltve: 2017. 11. 13.)

Jenkins, Richard (2008): *Social Identity, 3rd Edition*. Routledge, London.

Joyce, Mary–Kirakowski, Jurek (2015): Measuring Attitudes Towards the Internet: The General Internet Attitude Scale. *International Journal of Human-Computer Interaction*, June 2015.

Kozinets, Robert V. (2015), *Netnography: Redefined*, London: SAGE.

Kraniauskienė, Sigita (2007): Generációk: A fogalom gyakorlati alkalmazása. *Világosság* 2007/7–8.

Margetts, H.–Hale, S. A.–Yasseri, T. (2014). Big data and Collective Action. In M. Graham–W. H. Dutton (Eds.), *Society and the Internet: How Information and Social Networks are Changing our Lives*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Pahl, Ray; Spencer, Liz: Family, Friends, and Personal Communities: Changing Models-in-the-Mind. *Journal of Family Theory & Review*, Volume 2, Issue 3, September 2010.

Pál Eszter (szerk., 2013): *A Z generációról... Irodalmi áttekintés*. PTE, <http://www.zgeneracio.hu/getDocument/4252> (letöltve: 2017. 11. 03.)

Pearce, Katy E.; Rice (2017): Somewhat Separate and Unequal: Digital Divides, Social Networking Sites, and Capital-Enhancing Activities. *Social Media + Society* April–June 2017: 1–16

Prensky, Marc (2001): „Digital Natives, Digital Immigrants.” In: *On the Horizon*, NCB University Press, Vol. 9 No. 5 Part No 1.

Rab Árpád (2015): *A digitális kultúra hatása az emberi viselkedésre a gamifikáció példáján keresztül*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/916/1/Rab_Arpád.pdf (letöltve: 2017. 11. 12.)

Raymer, Michelle; Reed, Marissa; Spiegel, Melissa; Purvanova, Radostina K. (2017): An Examination of Generational Stereotypes as a Path Towards Reverse Ageism. *The Psychologist-Manager Journal* 2017, Vol. 20, No. 3, 148–175.

Real, Kevin; Mitnick, Andrea D.; Maloney, William F. (2010): More Similar than Different: Millennials in the U.S Building Trades. *Journal of Business and Psychology*, 2010, Volume 25, Number 2.

Ryan, T., & Xenos, S. (2011): Who Uses Facebook? An Investigation Into the Relationship Between the Big Five, Shyness, Narcissism, Loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27, 1658–1664.

Ságvári Bence (2014): „Mindenkinek másképp csinálja...” – Az internethasználat jellegzetességei a kockázatok és a szülői mediáció szempontjából Európában. 146–151. o. In: Gabos Erika (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra VII*. Nemzetközi Gyermekekmentő Szolgálat Magyar Egyesület, h.n.

Shaw, Frances (2016): “Bitch I Said Hi”: The Bye Felipe Campaign and Discursive Activism in Mobile Dating Apps. *Social Media + Society*, October–December 2016: 1–10.

Simmons, Rachel (2011): *Odd Girl Out – The Hidden Culture of Agression in Girls*. Mariner Books, New York.

Sólyom Barbara (2015): Középiskolások okostelefon-használati szokásai 2015-ben. *Információs Társadalom*, 15. évf. 2. sz, 2015.

Sólyom Barbara (2016): Általános iskolások okostelefonhasználati szokásai 2016-ban, *Információs Társadalom*, 16. évf. 1. szám, 2016.

Somlai Péter (2014): Nemzedékektől életszakaszokig – Történeti vizsgálódás eltolódó szociológiai témákról és szempontokról. In: Spéder Zsolt (szerk., 2014): *A család vonzásában - Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI, Budapest.

Szőke Janka: *Áldozathibáztatás online zaklatási helyzetben*. KRE BTK, szociálpszichológia műhelymunka, kézirat.

Tufekci, Zeynep (2012a): Social Media's Small, Positive Role in Human Relationships. *The Atlantic*, Apr. 25, 2012, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/04/social-medias-small-positive-role-in-human-relationships/256346/> (letöltve: 2017. 11. 13.)

Tufekci, Zeynep (2012b): *Cyberasociality and the Online Sociality Divide: Third Level Digital Divide?* kézirat, <http://technosociology.org/wp-content/uploads/2012/04/cyberasocial-zeynep-asa-2011.pdf> (letöltve: 2017. 11. 14.)

Tufekci, Zeynep (2013): The Social Internet: Frustrating, Enriching, but Not Lonely. *Public Culture*, December 2013.

Tufekci, Zeynep (2017): *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale, New Haven.

Turkle, Sherry (2011): *Alone Together*, Basic Books, New York.

van Dijck, José (2014): Flickr: Photo Sharing Sites between Collective and Connective Memory in Shevchenko, Olga (szerk.): *Double Exposure: Memory And Photography*. Transaction Publishers, New Brunswick és London.

van Halen, Cor; Janssen, Jacques (2004): The Usage of Space in Dialogical Self-Construction: From Dante to Cyberspace. *Identity*, Vol. 4, Iss. 4, 2004.

Wang, Hua és Wellman, Barry (2010): Social Connectivity in America: Changes in Adult Friendship Network Size From 2002 to 2007. *American Behavioral Scientist*, 53. 8. sz. 1148–1169.

Wellman, Barry (1982): Studying personal communities. In P. Marsden & N. Lin (Eds.) *Social Structure and Network Analysis* (pp. 61–80). Newbury Park, CA: Sage.

Rainie, Lee és Wellman, Barry (2012): *Networked: The New Social Operating System*. MIT Press.

JEGYZETEK

1 boyd szándékosan kisbetűvel írja nevét.

2 Magyarország digitális gyermekvédelmi stratégiája. <http://www.kormany.hu/download/6/0e/c0000/Magyarorsz%C3%A1g%20Digit%C3%A1lis%20Gyermekv%C3%A9delmi%20Strat%C3%A9gi%C3%A1ja.pdf> (letöltve: 2017. 11. 10.)

3 ld. https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/research/oxis/oxis2005_questionnaire.pdf (letöltve: 2017. 11. 10.)